

Mujeres para Dios, para la Patria y para el Hogar

L'educació de les dones
en el franquisme

VNIVERSITAT ID VALÈNCIA (U?) Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació
Departament d'Educació Comparada i Història de l'Educació

UNITAT D'IGUALTAT
UNIVERSITAT ID VALÈNCIA

Departament d'Educació Comparada i Història de l'Educació
ID VALÈNCIA (U?) Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació
VNIVERSITAT

VNIVERSITAT ID VALÈNCIA
UNITAT D'IGUALTAT

Exposició organitzada pel grup d'història de l'educació de les dones de 4t de pedagogia

Hall de la Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació.
València. Del 3 al 14 de maig de 2012

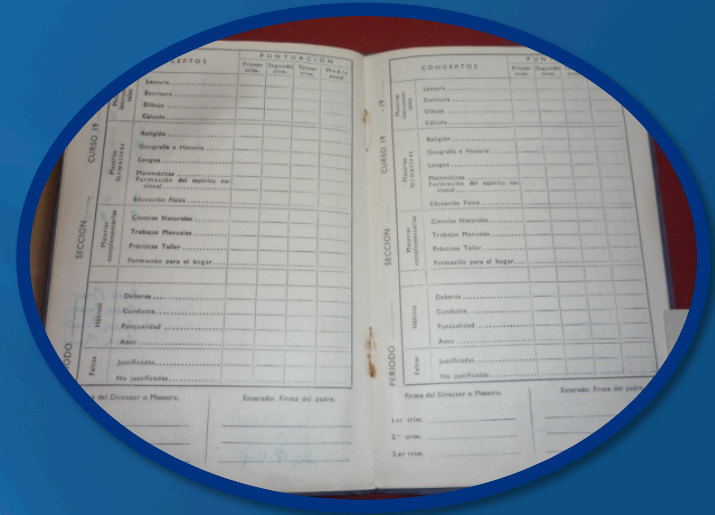
Educació formal: l'escola

I El nacionalcatolicisme marcà l'educació durant la Dictadura franquista. Defensor d'una escola espanyola i catòlica, impulsarà també una pedagogia femenina per formar les dones com a mares i perfectes casades, confinades en l'àmbit privat i excloses del públic.

- L'entusiasta defensa del tradicional model de *la perfecta casada* dins de la ideologia del nacionalcatolicisme va provocar que l'educació de les dones es centrara en continguts bàsics, alhora que se li dificultava l'accés als nivells superiors de l'educació.
- El desinterès per continuar la seua lenta incorporació al sistema educatiu, que havia avançat en temps republicans, queda palès en aquestes dades:
 - El 1940 un 38% del total de la població femenina era analfabeta. El 1950 ho era el 35%. El 1960 encara constituïa el 28%.
 - El 1940, en els estudis de batxillerat, les dones representaven el 36% del total de l'alumnat. El 1950 havien disminuït al 35%.
 - En la Universitat, el 1940 el 13% del total de l'alumnat eren dones. El 1950, les dones n'eren el 15%.

L'educació formal: l'escola

Dins d'un ensenyament marcat per la passivitat i el control, els butlletins de notes i les cartilles d'escolaritat ens mostren el currículum impartit, on s'observa l'obligatorietat de la formació religiosa, política i femenina, al mateix temps que la importància atorgada als temes relacionats amb l'ordre, la disciplina i la puntualitat.

L'educació formal: l'escola

- ❑ L'enciclopèdia va ser el manual escolar per excel·lència a les escoles del franquisme.
- ❑ Autèntic compendi del saber, reunia en un únic llibre totes les matèries del currículum i la seua lectura ens permet conèixer els fets considerats més importants de la història pàtria, les normes de gramàtica castellana, els principis de la doctrina catòlica, les nocions bàsiques de matemàtiques, geografia, geometria, ciències, formació política...
- ❑ Les seues il·lustracions, de traç molt senzill, eren reproduïdes a la pissarra i els quaderns, reforçant l'aprenentatge dels continguts religiosos i espanyolitzadors, marcats pel segell diferenciador del gènere.
- ❑ Als anys 60, les propostes tecnocràtiques ampliaren i modernitzaren l'edició dels textos escolars, encara que es va mantenir el caràcter catòlic, patriòtic i sexista dels continguts.
- ❑ Per la seua banda, els llibres de lectura per a xiquetes solien tenir una protagonista que exemplificava els comportaments femenins més adients, concretats en las virtuts de l'ordre, la paciència, l'abnegació, la puresa i la laboriositat.

L'educació formal: l'escola

educació formal: l'escola

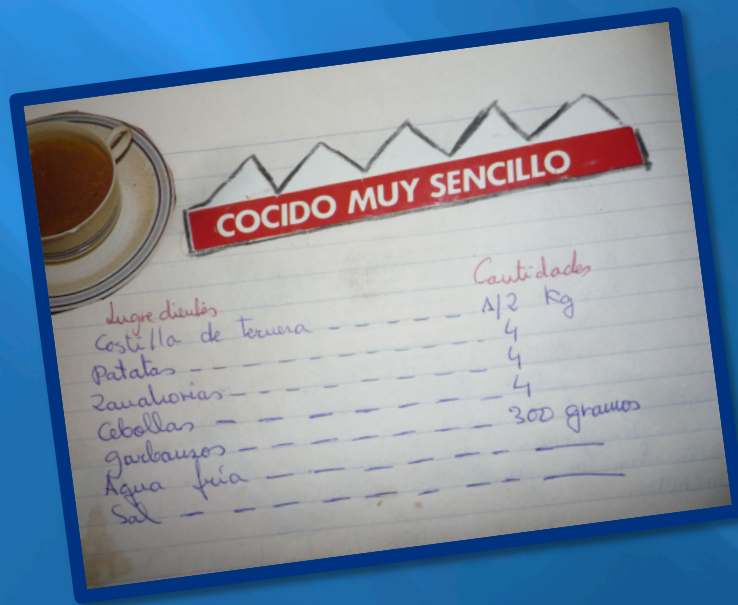
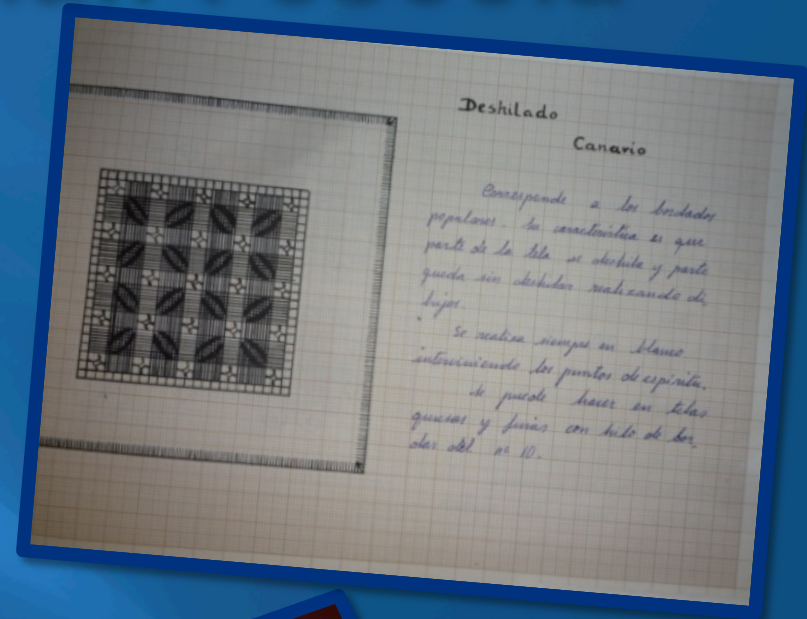
II La pedagogia femenina obligarà les dones a ocupar espais segregats als centres docents i a cursar matèries específiques, amb la finalitat de proporcionar-les una formació domèstica.

Els manuals escolars i els materials didàctics contribuiràn amb textos i il·lustracions a transmetre el model tradicional de dona.

- ❑ En el conjunt de matèries específiques de caràcter domèstic que havien d'estudiar les xiquetes, l'aprenentatge de la costura, de gran tradició en la formació femenina, ocupava un espai preferent dins de l'horari escolar de tots els cursos des d'infantil a secundària.
- ❑ Els seus continguts es dividien en:
 - Útils: aprenentatge dels punts bàsics (repunts, calats...), que permetien cosir botons, fer sargits, apedaçar, etc.
 - D'adorn: punt de ganxet, boixets, brodar amb punt de creu, de Talavera, lagarterana... utilitzats en l'execució de tota mena de tapetets, coixineres, "tu i jo", davantals...
- ❑ La caixa de costura o el costurer guardava les eines de labors. Madeixes i rodets de fils, didal, agulles i tisores convivien en caixetes de fusta o llautó.
- ❑ També calia disposar de quaderns amb mostres de punts, inicials, dibuixos... i de telerets que facilitaven la tasca de brodar.
- ❑ A final de cada curs, els àlbums de labors recollien i permetien mostrar les habilitats de les seues autores en la realització dels diferents punts i labors.

L'educació formal: l'escola

L'educació formal: l'escola

III La subsidiarietat de l'Estat respecte a l'església catòlica es veurà reflectida en el predomini dels centres privats catòlics sobre els públics; en l'obligació de cursar doctrina cristiana; en la imposició de les seues normes de moral i en la proliferació d'activitats de caire religiós dins i fóra dels centres educatius.

L'educació no formal: l'església catòlica

- Fins al Concili Vaticà II (1965), l'església catòlica defensava un discurs tradicional pel que fa a les qüestions litúrgiques i morals, acompanyat de pràctiques religioses revestides d'espectacularitat, destinades a reafirmar i fer visible el predomini de l'església en la societat.
- El llatí era la llengua de la litúrgia; es fomentava el res públic i en família del rosari, i les dones estaven obligades a entrar als recintes sagrats amb el cap cobert i vestides amb modèstia. Es per això que uns dels objectes més valuosos de les xiquetes eren el rosaris, vels per cobrir-se i missals, que traduïen del llatí al castellà i que possibilitaven poder seguir els oficis religiosos.
- Dins i fora dels centres educatius, l'església catòlica promovia gran quantitat d'associacions (*Hijas de María, Acción Católica*) i organitzava nombrosos actes (processons, col·lectes, *Mes de María*, exercicis espirituals, *Cruzadas de la Bondad*) en què participaven de manera destacada les dones, afavorint la seua formació religiosa i moral dins d'un model on es valorava de manera especial la innocència, la virginitat, la modèstia, l'abnegació i el sacrifici.

L'educació no formal: l'esglèsia catòlica

L'educació no formal:

L'esglèsia catòlica

- ▣ La primera comunió, acte litúrgic mitjançant el qual es participa per primera vegada en el Sagrament de l'Eucaristia, transcendia per a les combregants el component religiós per transformar-se en un autèntic ritual d'accés al món adult femení.

- ▣ Per a elles, la celebració de la cerimònia implicava l'estrena d'un vestit llarg, blanc, al que s'afegien nombrosos complements (missalet de nacre, almoïnera per guardar els recordatoris, guants, rosari, medalla) així com un vel en el cap subjecte amb una diadema o corona, conjunt en tot semblant al que llueix una núvia, simbolitzant la utilització del color blanc, en els dos casos, la obligada puresa de cos i pensament.

- ▣ L'exposició pública dels regals rebuts, la posterior celebració d'un banquet per compartir el moment amb familiars i amics; i la fotografia que immortalitzava l'esdeveniment, completen la semblança amb el ritus matrimonial, suposant, per les xiquetes el símbol del trencament amb la seua infància i l'entrada en el món adult.

L'educació no formal: la Sección Femenina

Educación Física (Orensana)

IV La Sección Femenina de Falange Española (1934-1977)

intentà formar les dones en el model falangista. *Escuelas de Hogar, Cátedras Ambulantes, Coros y Danzas, Servicio Social...* foren alguns dels organismes dels quals es dotaren les falangistes per tal de formar dones fortes que serviren a la Pàtria com a mares i tenint cura de la família.

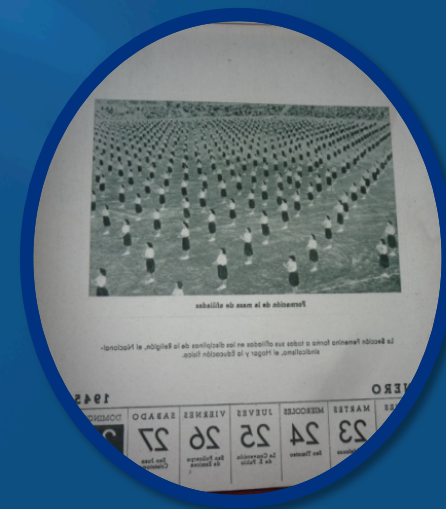

Servicio Social (Clase de Pastelería)

- *La Sección Femenina de Falange Española*, branca femenina d'aquest partit, va tenir com a delegada nacional Pilar Primo de Rivera, germana del fundador José Antonio.
- El seu pla educatiu, basat en les paraules de Pilar: “para la mujer, la Patria es la familia”, és a dir, destinat a la formació de mares patriotes i catòliques, va ser aplicat mitjançant diferents *Regidurías*.
- De manera simultània, van crear una ampla xarxa de centres propis on es capacitaven les instructores de gimnàstica, de *Formación del Espíritu Nacional*, de música, de cuina, de puericultura, d'economia domèstica i de labors, perquè desenvoluparen el seu programa a centres educatius, *Escuelas de Hogar, Cátedras Ambulantes*, albergues, etc.
- Les militants falangistes consagraven la seua vida al projecte politicoeducatiu, i intervenien en l'àmbit públic amb una autonomia personal que entrava en clara contradicció amb el model de dona casada i mare que elles propugnaven.

L'educació no formal: la Sección Femenina

- ❑ La presència i influència de la *Sección Femenina* entre les dones espanyoles es completava amb diverses revistes dirigides a les dones de classe mitjana-alta (*Y, Teresa*), a les mestres (*Consigna*) i a les xiquetes (*Bazar*).
- ❑ La publicació per les seues pròpies editorials de les obres completes de José Antonio, així com dels llibres de formació de les instructores i dels que es feien servir als centres educatius per impartir les matèries de caràcter domèstic, gimnàstica, música i formació politico-social, implicava un control absolut sobre els continguts transmesos, alhora que representava una de les seues escasses fonts d'ingressos.

L'educació no formal: la Sección Femenina

- Si els homes servien a la Pàtria mitjançant el servei militar, les dones ho feien amb el *Servicio Social*: tres mesos de formació teòrica i d'altres tres de pràctiques socials.
- La part teòrica implicava l'aprenentatge de continguts de cuina, economia domèstica, *Formación del Espíritu Nacional*, labors... Les que havien aprovat el batxillerat superior podien sol·licitar-ne la convalidació.

- Els mesos de servei pràctic es feien a guarderies, hospitals, menjadors, centres de l'*Auxilio Social*, alfabetitzant adults...
- El seu compliment quedava registrat en la *Cartilla de ajuste de Trabajos*, on la falangista responsable n'apuntava les faltes o deficiències.

- En finalitzar els sis mesos, la complidora del S.S. estava obligada a lliurar una panereta amb robes per a nadó, confeccionades per ella, que seria regalada per la *Sección Femenina*.
- El carnet amb el certificat d'haver-lo realitzat va ser imprescindible des del 1937 fins al 1977 perquè una dona poguera obtenir el carnet de conduir, el passaport o per treballar en l'administració pública.

L'educació informal: la transmissió del model positiu

V Les pel·lícules patriòtiques i religioses, les lectures exemplars, els tebeos, les cançons romàntiques i els programes sentimentals radiofònics contribuiran a la difusió de les identitats femenines dependents i submises desitjades pel Règim.

- El franquisme intentà convertir els mitjans de comunicació en un vehicle privilegiat per a la transmissió de les seues consignes i ideals. D'aquesta manera, l'adoctrinament arribava també al temps d'esplai.
- Un dels mètodes més eficaços per exercir el control va ser la censura. Cançons, llibres, premsa, ràdio, cinema, tebeos... calia que superaren un exhaustiu examen sobre si complien les estrictes normes que impedièn qualsevol crítica política, religiosa i, en especial, de caràcter moral. Una censura governamental que es veurà completada i agreujada per l'eclesiàstica.
- La censura modificava o suprimia diàlegs, allargava fal·des, pujava escots, retallava manifestacions efusives... de manera que moltes obres no es podien reconèixer després d'haver patit el pes metafòric de les tisores.
- De manera simultània, s'afavoria l'exhibició de pel·lícules que exaltaven els valors patriòtics i catòlics, així com les que protagonitzaven xiquetes, convertides en models a seguir —recordem el fenomen Marisol.

L'educació informal: la transmissió del model positiu

- ▣ La lectura de llibres i contes continuarà ocupant un lloc privilegiat en la formació de les dones.
- ▣ En el franquisme, s'afavorirà la publicació de llibres i novel·les de caràcter moralitzant. Les vides de santes ocupen un espai important en les biblioteques destinades a les xiquetes. I va agafar força el gènere literari que podem anomenar de formació moral femenina, constituït per publicacions que expliquen com havia de ser el comportament d'una jove des d'una mirada catòlica en moments de la vida

tan complexos com l'adolescència i la joventut. Entre aquestes, destaca el *Diario de Ana María*, que esdevindrà per a les xiques dels anys 60 un autèntic manual d'iniciació a l'adolescència.

- ▣ Els contes infantils tradicionals, de forta càrrega sexista, van ser la base de l'educació sentimental de les xiquetes, que veien com *Caputxeta Roja*, *la Ventafocs* o *la Blancaneu* reproduïen els valors més clàssics associats a la feminitat.

L'educació informal: la transmissió del model positiu

- ▣ Tebeos i còmics van conèixer una estricta divisió per gènere (els d'aventures per als xics, els sentimentals per a elles). Els femenins, en la seua versió màgica o en la sentimental, sempre oferien a les seues lectores històries on l'esforçada i bondadosa protagonista arribava al desitjat final felici: el matrimoni.

- ▣ A les darreries del franquisme, les lectures infantils i juvenils van començar a canviar, de manera que les de caràcter més adoctrinador eren substituïdes per unes altres que es convertiran en autèntics clàssics del gènere: les aventures dels 5, el club dels set secrets... i que proporcionaran inoblidables hores de diversió i il·lusió a les seues lectores.

L'educació informal: la transmissió del model positiu

- ▣ A través de les ondes radiofòniques arribaven a totes les cases els consells de feminitat impartits per *Elena Francis* i, a les vesprades, era obligat reunir-se al voltant de l'aparell radiofònic per cosir i escoltar els serials on eren condemnades i castigades les conductes transgressores –*Ama Rosa, Lo que no muere.*

- ▣ Les xiquetes, a més, continuaven reproduint amb els jocs i els joguets l'ideal de feminitat. Les nines i els objectes per simular les tasques domèstiques eren imprescindibles. I en temps de forta crisi econòmica, els retallables de paper suplien amb eficàcia les inabastables nines de cartó pedra o plàstic.

L'educació informal: la transmissió del model positiu

VI La fèrria censura de pel·lícules, llibres i cançons no va evitar el coneixement de figures transgressores, força atractives, que, en crear contradiccions, ajudaran a projectar trajectòries vitals de dones independents.

pendent de escanejar i canviar

L'educació informal: les transgressores

- Afortunadament, a la imaginació (“la loca de la casa” segons Santa Teresa de Jesús) no li s’han pogut posar mai barreres ni tan sols als sistemes dictatorials. Els mitjans de comunicació es convertiren, malgrat els desitjos del Règim, en vehicles facilitadors de fantasies que superaven els intents de repressió del franquisme.
- En l’Espanya dels 40 i els 50, front a l’adoctrinament de falangistes i catòliques, les dones, encara que s’hagueren de confessar pels seus pensaments impurs, sospiraven per assemblar-se a *Gilda*, volien ser l’Escarlata O’Hara que besava amb passió Rhett Butler, envejaven a la valenta Ilsa que lluitava per la llibertat en *Casablanca*. I admiraven la desimboltura de Sarita Montiel quan cantava “fumando espero”.
- La música, en diferents gèneres, ajudaria a descobrir i expressar sentiments prohibits. Les coples, permetien parlar en veu altra de “la otra”; els guateques i les festes d’estiu amb les orquestres que tocaven boleros i cançons pop exigien el ball en parella; i els Beatles i la música rock invitaven a vestir-se i viure com en la llunyana Europa.
- Cine i música també transmetien missatges d’indole política i, quan en els 60 sorgiren els cantautors, música, sexe i política trobaren un espai privilegiat d’expressió.
- Cal recordar que seria en els anys 60 i primers 70 quan el turisme, l’emigració, i l’accés de les dones al món laboral i educatiu, es convertiren en factors que anirien configurant una nova mentalitat moderna, aconseguint que les dones trencaren la seua reclusió en l’àmbit privat i reprengueren l’interromput i lent camí cap a la recuperació de les llibertats.

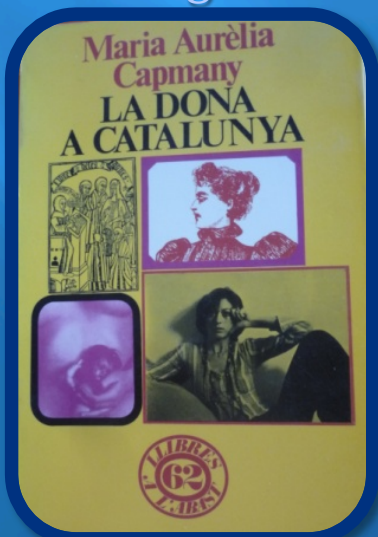
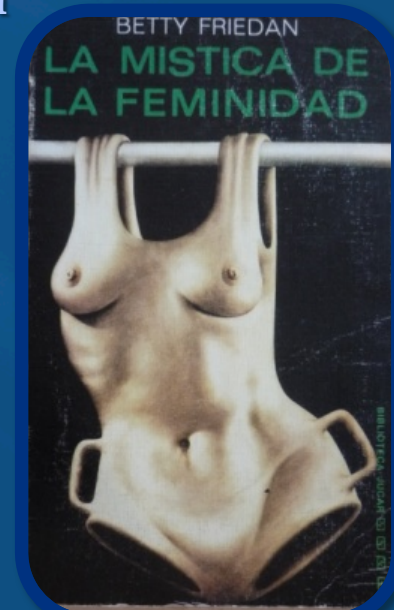
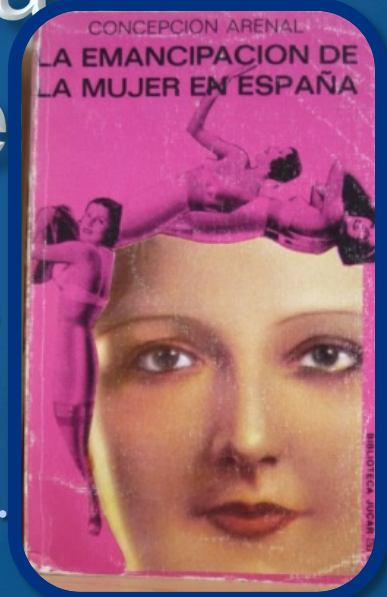

L'educació informal les transgressores

- ▣ La important incorporació de les dones als estudis de secundària als anys 60 i als universitaris als 70, contribuirà al seu qüestionament del sistema franquista.
- ▣ Els majors índex de cultura afavoriran el seu accés a informacions i idees contradictòries amb la ideologia dominant.
- ▣ Les dones van esdevenir lectores de revistes que incloïen articles que reflectien una realitat molt diferent a la que difonia el Règim i van trobar, en els reservats de certes llibreries,

llibres que les introduïen en el coneixement de teories crítiques sobre l'ordre polític vigent i, en especial, sobre el seu paper com a dones.

- ▣ M. Aurèlia Capmany, Betty Friedan, Simone de Beauvoir o August Bebel, junt amb la reedició d'obres clàssiques d'autores com Concepción Arenal o Margarita Nelken, els proporcionaran elements de reflexió i debat que aniran desmuntant el mite de la feminitat.

▣ **COORDINADORA DE L'EXPOSICIÓ:** M^a del Carmen Agulló Díaz;

▣ **HAN PARTICIPAT EN L'ORGANITZACIÓ:**

Rosa Alberola Campos; Ángela Alcaide Capilla; Desiré Balaguer López; Mª Carmen Ballester Cuevas; Alicia Benet Gil; Diana Berja Amaya; Maria Campos Carbonell; Laura Carmona Muñoz; Marta Catalán Córdoba; Neus Doménech Cervera; Pura Escriba Lozano; Andrea Espí Tomás; Patricia Fabra Balaguer; Silvia Folle Gargallo; Joana Frau Chulià; Yaiza Galera Sánchez; Mireia Gallart Barragán; Isabel Gallego López; Nataxa Gandia Pla; Sara García Bay ; Lara García Zamora; Andrea Garrigós Soler; Sandra Gil Chaves; María Hurtado Campos; Blanca Just Insa; Raquel Lorente Martínez; Sandra Luján Giménez; Dolores Martínez Andrés; Laura Beatriz Mora Hernani; Ana Belén Morera Sabater; Esther Navarro García; Matilde Nicasio Marco; Majo Ortí Navarro; Ana Pachés Moreno; Cristina Pascual Valor; Olga Pedro Orero; Ana Puchades Cano; Laura Reyes Giménez; Sara Rodrigo Sancho; Lorena Rodríguez García; Jessica Romero Jerez; Amparo Ros Contell; Estefanía Sánchez Castellano; Francisco Talens Ferrándiz; Erica Tejedor Belmar; Lorena Valgañón González

▣ **HAN COL·LABORAT CEDINT MATERIALS**

Jose Fina Aloy Inglés; Celina Andrés Antón; Silvia Balaguer Matamales; Mª Amparo Barragán Sirvent; Mª Consuelo Bay Liberos; Remedios Blanquer Cardona; Concha Campos Herrando; Milagros Chaves Palomares; Mª Remedios Chulià Blanquer; Rosa Cots Torres; Enriqueta Giménez Iranzo; Jose Fina Gómez Gallent; Vicenta López Boluda; Mª Dolores López Bonanad; Isabel López Collado; Guadalupe Gloria Marco Muñoz; María del Carmen Martínez Montero; Clotilde Muñoz Puértolas; Elvira Navarro Fogues ; Maria del Carmen Ortuvia Perez; Amparo Pedro Furió; Delfina Pons Serrano; Juliana Rodríguez Rubio; M. Carmen Sánchez Ferrer; Juana Tomás Blasco; Laura Vaqué Miró

▣ La correcció lingüística ha estat a càrrec de Ferran Fabregat, del Servei de Política Lingüística de la Universitat de València.

▣ El disseny és de Pau Lagunas.

▣ Agraïm la col·laboració del Departament d'Educació Comparada i Història de l'educació; de la Facultat de Filosofia i Ciències de l'educació, i de la Unitat d'Igualtat de la Universitat de València.